

ЗАСОБИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ НА ЛЕКЦІЯХ

Статтю присвячено проблемі пошуку ефективних засобів активізації пізнавальної діяльності студентів на лекції; запропоновано класифікацію, що враховує специфіку цієї форми організації навчання, визначено критерії, за допомогою яких можна оцінити якість мультимедійної презентації на лекції в сучасних ВНЗ.

Ключові слова: активізація пізнавальної діяльності студентів, традиційні та інноваційні методи навчання, форма організації навчання, вступні методи активного навчання, провідні методи активного навчання, методи активного навчання під час завершення лекції, мультимедійні технології, мультимедійна презентація у ВНЗ.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування актуальності теми

Проблема активізації пізнавальної діяльності в процесі навчання в педагогічній теорії й практиці не нова. Одним із перших звернув увагу на необхідність «вчити дітей мислити» всесвітньовідомий вчений-педагог XVII ст. Ян Коменський. Ідею активізації навчання за допомогою наочності, шляхом активного спостереження, узагальнення та самостійного підбиття підсумків висловлювали всесвітньовідомі педагоги Йоганн Генріх Песталоцці та Адольф Дистервег [12]. Видатний український педагог В. Сухомлинський (1918–1970) закликав за допомогою спеціальних заходів і прийомів підтримувати бажання молоді бути першовідкривачами.

На жаль, наразі немає єдиної класифікації методів активізації пізнавальної діяльності тих, хто вчиться, яка охопила б широкий та різноманітний діапазон традиційних та інноваційних методів і форм організації навчання [2; 4–9; 11].

Усе це стосується й *лекції*, яка на сучасному етапі виступає і як *форма організації навчання*: специфічний спосіб взаємодії викладача і слухачів (студентів), у рамках якого реалізується різноманітний зміст і різні методи навчання; і як *метод навчання*: монологічний виклад навчального матеріалу в систематичній і послідовній формі, сконцентрований в основному навколо фундаментальних проблем науки [5, с. 1].

У сучасних умовах інформатизації суспільства традиційна лекція, прочитана монотонно, в монологічній формі, з метою викладу перед аудиторією запланованого обсягу інформації, виявляється малоефективною. Однак не варто

відмовлятися від лекції, потрібно урізноманітнити її, використовуючи різні методи активізації пізнавальної діяльності студентів. Разом з тим слід констатувати: нині відсутня загальноєвропейська класифікація методів активізації навчання, яка б враховувала специфіку цієї форми організації навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання активізації пізнавальної діяльності студентів почали активно досліджуватися з 90-х років минулого століття. Вивченню різних аспектів процесу активізації пізнавальної діяльності студентів присвячено праці багатьох відомих педагогів і психологів (А. Алексюк, С. Архангельський, М. Ашибор, А. Вербицький, В. Вергасов, С. Зінов'єв, М. Кларін, В. Козаков, В. Ляудіс, Р. Нізамов, В. Семиченко, С. Смирнов, Д. Чернилевський та ін.). Різноманітні засоби активізації пізнавальної діяльності учнів було обґрунтовано в працях багатьох українських педагогів, зокрема О. Білецького, Б. Грінченка, О. Музиченка, О. Потєбні, В. Помогайби, С. Русової та ін.

Мета нашої статті – визначення найефективніших засобів активізації пізнавальної діяльності студентів на лекції та представлення класифікації, яка б враховувала специфіку цієї форми організації навчання в сучасних ВНЗ.

Виклад основного матеріалу

Дехто вважає, що освіта – це те, що залишається, коли все вивчене забуте. Мабуть, надзавданням освіти є зростання кількості освічених

(просвітлених) людей – інтелектуального багатства нації. Без особливої складності можна відізнати освічену людину від неука. За цією відмінністю стоїть величезна інтелектуальна діяльність тих, хто вчився, докладав власні зусилля до накопичення величезної кількості знань, і не тільки самих знань, але й навичок, умінь, компетентностей. Усе це сформувало власну думку, погляди, цінності особистості. Стати освіченою людиною й означає перетворити знання, вміння і навички на якості особистості. А якщо ми хочемо підготувати у ВНЗ мислячого фахівця, то надзавдання сучасної лекції має полягати в тому, щоб навчити людину мислити. Сучасна лекція має пробудити інтерес до предмета, що вивчається, допомогти студенту зорієнтуватися в основних проблемах змісту, озброїти тих, хто вчиться, фундаментальними знаннями та науковими методами пізнання. Сучасна лекція у ВНЗ повинна виконувати не лише функцію повідомлення знань, але й учити мислити, формувати вміння використовувати здобуті знання, виховувати позитивні особистісні якості.

Дослідники встановили, що під час лекції студенти не слухають слова, які вимовляються, протягом 40 % часу; в перші 10 хвилин лекції студенти запам'ятовують 70 % інформації, а в останні 10 хвилин – 29 %; протягом лекції студенти втрачають свій первинний інтерес, увагу до нульового рівня. А за чотири місяці після прослуховування вступного курсу з психології студенти, котрі прослухали цей предмет, знали тільки на 8 % більше за контрольну групу, члени якої не слухали цю дисципліну взагалі [2, с. 45].

Як же зробити традиційну лекцію ефективнішою? У цьому контексті слід враховувати той факт, що вкрай важливо правильно визначити функціонально-сміслову динаміку лекції, співвіднесену з її основними інформаційними блоками. Наприклад, на початку читання лекції викладачеві варто сконцентрувати увагу студентів на темі лекції, а потім у ході викладу матеріалу не лише підтримувати, але й через інтерес, інтелектуальні почуття посилювати їхню увагу, домагаючись активного сприйняття та осмислення основного змісту. Специфіка застосування методів активного навчання на лекції в сучасному ВНЗ має відповідати тим вимогам, які ставляться до будь-якої лекції, що має таку структуру:

- вступ;
- основна частина;
- висновки.

Ми, приєднуючись до авторів посібника Н. Софій та В. Кузьменко «Про сто і один метод

активного навчання» [10], виділимо такі **методи активного навчання на лекціях у ВНЗ**:

- вступні методи активного навчання («криголами»);
- провідні методи активного навчання;
- методи активного навчання під час завершення лекції.

Спробуємо визначити особливості таких методів, враховуючи специфіку кожного етапу лекції.

Вступні методи активного навчання («криголами») використовуються на початку лекції, сприяють створенню атмосфери довіри та зацікавленості. Як відомо, існують спеціальні засоби активізації пізнавальної діяльності на початку лекції. Завдання зосередження уваги вирішується, передусім, у вступній частині лекції. Для того щоб активізувати увагу аудиторії, досить посилити мовлення або змінити тон, але після відновлення уваги – повернутися до нормального тону, оскільки різке та тривале підвищення голосу може бути розцінене як свідчення нервозності викладача. Іноді використовується і протилежний прийом – зниження сили голосу до шепоту. Відновити увагу можна зміною темпу мовлення, особливо його уповільненням, а також «укрупненням» мовлення, тобто збільшенням значущості слів і фраз шляхом вимови «урозрядку», зберігаючи при цьому логічну стійкість фрази.

Провідні методи активного навчання використовуються в основній частині лекції. Виклад основного змісту теми лекції має органічно поєднуватися з прийомами та методами активізації пізнавальної діяльності студентів, серед яких можна виділити такі:

- логіко-композиційні (інверсія, протиставлення, парадокс [1] тощо);
- психолого-педагогічні (варіативність і альтернативність поглядів, загострення формально-логічних і діалектичних суперечностей змісту, опора на достовірні факти, яскраві приклади, використання літературних образів і цитат, іронія та гумор, використання зворотного діалогу тощо);
- мовленнєві (образність мови, різноманітна лексика, інтонаційна виразність, зміна темпу викладу, розрядка і паузи тощо);
- кінестетичні (жести, що вказують та підкреслюють, міміка, поза, рух лектора аудиторією).

Методи активного навчання під час завершення лекції. Кожен серйозний музичний твір має увертюру та фінал. Увертюри багатьох опер і симфоній дуже популярні. Фінал першої частини Третьої симфонії Бетховена має таку силу, що під час його виконання в музикантів інколи

випадають з рук смички. Початок і закінчення лекції так само важливі, як увертюра та фінал у музичному творі.

І справді, на завершальній фазі лекції реалізуються такі важливі цілі, як повторення та узагальнення навчального матеріалу, оцінювання та самооцінювання, планування на наступну лекцію та рефлексія. На думку О. Маркова, якщо ви хочете, щоб ваша лекція сприймалася і була корисною, то зробіть так:

– спочатку розкажіть про те, що ви хочете розповісти;

– потім розповідайте;

– потім розкажіть те, що ви розповіли (зробіть резюме) [3, с. 18].

Як ще можна закінчувати лекцію? Можна порекомендувати такі варіанти завершення лекції:

– запропонувати студентам самим зробити висновки;

– поставити запитання для закріплення і попросити на них відповісти;

– створити кульмінацію (повідати цікавий факт, продемонструвати відеофрагмент та ін.). Можливі й інші варіанти кінцівки.

На завершення підбиваються підсумки, стисло повторюються головні ідеї. Закінчення лекції повертає слухача на початок виступу. Видатний російський оратор другої половини XIX ст. А. Коні також наголошував, що «кінець вінчає всю справу». Завершення лекції має бути таким, щоб слухачі відчули, і не лише за тоном, що далі вже говорити не потрібно. «Закінчіть лекцію тоді, коли ви у своїй промові перебуваєте на вершині популярності, не давайте слухачам втомилися від вашого виступу. Нехай вони підуть з трохи незадоволеним бажанням», – радить О. Марков [3, с. 27] (переклад з російської наш. – М. Р., М. Г., Х. Б.).

Ще одним потужним засобом, що активізує пізнавальну діяльність студентів на лекції, є **використання мультимедійних технологій**, які забезпечують комбінування різних форм представлення інформації на одному носіїві, наприклад, текстової, графічної, звукової, цифрової, анімації, відео, а також рухомих та нерухомих образів. Однак у процесі підготовки мультимедійної презентації викладач має дотримуватися певних вимог, що відображають особливості сприймання інформації, умови й правила застосування наочності. Із метою аналізу якості мультимедійної презентації нами було складено перелік критеріїв (кожен оцінюється від 0 до 10 балів), які розподіляються за трьома напрямками: дидактичним, емоційним та ергономічним (див. табл.).

Цей список не є вичерпним, але він дає можливість аналізувати, оцінювати та порівнювати між собою різні мультимедійні презентації, що сприятиме підвищенню ефективності використання їх на кожному з вказаних вище етапів лекції.

Таблиця. Аналіз якості мультимедійної презентації

№ критерію	Назва
I. Дидактичний аспект (дидактично обґрунтована підготовка презентації)	
1	Структурованість матеріалу
2	Ефективне використання часу
3	Виділення найважливішого
4	Організація уваги аудиторії (особливо у фазі її фізіологічного зниження)
5	Візуалізація процесу розв'язання проблеми
6	Ілюстративність
7	Зв'язне, розгорнуте коментування візуальної інформації
8	Різноманітність видів візуалізації
9	Оптимальний ритм подачі матеріалу
10	Оптимальна кількість повторення найважливішої інформації
II. Емоційний аспект (забезпечення позитивного емоційного впливу)	
1	Врахування послідовності психологічного впливу (застосування формули реклами)
2	Збалансованість стилів викладання
3	Застосування гумору (іронічних контекстних ілюстрацій)
4	Оптимальне використання спецефектів, динамічних елементів
5	Чергування збуджуючих і заспокоїливих впливів
6	Вибір оптимального кольору
III. Ергономічний аспект (оптимальне для сприймання оформлення матеріалу)	
1	Оптимальна кількість слайдів
2	Доцільне використання шрифтів
3	Оптимальне кольорове співвідношення фігури та тла (відсутність колірної дискомфорту)
4	Оптимальна довжина заголовків
5	Використання принципу домінант
6	Правильне використання кольорів за силою привертання уваги
7	Оптимальне розташування тексту та ілюстрацій
8	Оптимальне розташування статичних та динамічних зображень
9	Уникнення далеких планів і дрібних деталей
10	Оптимальне обрамлення тексту
11	Уникання великих текстових фрагментів
12	Читабельність тексту (розбірливість шрифтів позначень і написів)
13	Вибір найкращої позиції для розміщення інформації
14	Оптимальна кількість матеріалу на слайді (слів та речень)

Висновки

Активізація навчально-пізнавальної діяльності досягається, зокрема, за рахунок підвищення рівня навчальної мотивації, що, своєю чергою, спостерігається при максимально можливому наближенні темпу, спрямованості та інших аспектів організації навчального процесу до індивідуальних прагнень і можливостей слухача.

Залежно від сфери активізуючого впливу (від того, на що спрямовані зусилля викладача) можна поділити засоби активізації пізнавальної діяльності студентів на лекції на три групи: 1) засоби активізації пізнавальних процесів (уваги, пам'яті, мислення тощо); 2) засоби створення сприятливої атмосфери в аудиторії; 3) засоби, спрямовані на оптимізацію змісту, звукової форми та композиції лекції.

Урахування в процесі підготовки та застосування на лекції мультимедійних презентацій особливостей сприймання інформації, умов і правил застосування наочності дає можливість активізувати пізнавальну діяльність студентів та підвищити ефективність навчального процесу.

Існує низка секретів, як прочитати гарну лекцію, як залучити студентів до спільної інтелектуальної діяльності. Проте центром цієї творчої інтелектуальної дії на лекції був і залишається викладач. Саме він повинен створити для себе той інтелектуальний, емоційний, вольовий стан, за якого його розум, емоції та воля будуть спрямовані на лекцію, на студентів, на те, що відбувається в аудиторії. Викладачеві, перш ніж іти на лекцію, слід подумати про те, чи цікаво б було йому самому слухати зміст цієї лекції.

Список літератури

- Булавенко С. Д. Загадки, ребуси, шаради до курсу «Економіка»: матеріали до уроків / С. Д. Булавенко // Економіка в школах України. – 2012. – № 1 (86). – С. 20–27.
- Дидактика высшей школы : сб. рефератов / редкол.: М. А. Гусаковский [и др.]. – Минск : БГУ, 2005. – 145 с.
- Марков О. Д. Лекция о лекции / О. Д. Марков. – К. : НТУ, 2010. – 180 с.
- Корнеева Е. Н. Активные методы социально-психологического обучения : учеб. пособ. [Электронный ресурс] / Е. Н. Корнеева. – Ярославль : ГОУ ВПО «Ярославский государственный педагогический университет им. К. Д. Ушинского», 2009. – Режим доступа: <http://cito-web.yspu.org/link1/metod/met110/met110.html>. – Загл. с экрана.
- Методика підготовки та проведення лекцій у Київському національному університеті внутрішніх справ : методичні рекомендації. – К. : КНУВС, 2010. – 85 с.
- Понюмарьова Г. Ф. Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ на заняттях із педагогіки / Г. Ф. Понюмарьова, І. О. Степанець. – Харків : ФО-П Шейніна О. В., 2010. – 214 с.
- Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі : навч. посіб. / за ред. М. В. Артюшиної, О. М. Котикової, Г. М. Романової. – К. : КНЕУ, 2007. – 528 с.
- Садова Т. А. Активізація пізнавальної діяльності студентів як умова підвищення якості навчального процесу / Т. А. Садова // Наука і освіта. – 2008. – № 1–2. – С. 27–30.
- Слепкань З. В. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі / З. В. Слепкань. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2000. – 180 с.
- Софій Н. З. Про сто і один метод активного навчання / Наталія Софій, Віра Кузьменко. – К. : Крок за кроком, 2003. – 116 с.
- Тарасова О. Інтерактивні методи навчання як засіб активізації пізнавальної діяльності студентів під час лекційних занять [Електронний ресурс] / О. Тарасова. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>. – Назва з екрана.
- Харламов И. Ф. Педагогика : учебник / И. Ф. Харламов. – 6-е изд. – Минск : Университетское, 2000. – 560 с.

M. Radchenko, M. Golubeva, Kh. Bakhtiyarova

ACTIVATION MEANS LEARNING OF STUDENTS AT A LECTURE

The article deals with the problem of finding effective means to enhance the cognitive activity of students at a lecture; proposed a classification that takes into account the specifics of organizational learning, defined the criteria by which to assess the quality of the multimedia presentation for the lecture.

Keywords: activation of cognitive activity, traditional and non-traditional teaching methods, organizational studies, active learning methods entrance leading methods of active learning, methods of completion, multimedia technology, multimedia presentation.

Матеріал надійшов 25.09.2015